

Юлія Павлів*

**«НАС БИЛИ, РІЗАЛИ», «ТАКИЙ БУВ ЧАС»:
ДО ПИТАННЯ КОЛЕКТИВНОЇ ТРАВМИ ТА НАРАТИВУ
СТРАЖДАННЯ В ДЕПОРТОВАНИХ УКРАЇНЦІВ З ПОЛЬЩІ
У 1944–1951 РОКАХ**

Аналізується складний процес творення наративів депортованих українців з території Польщі, насамперед його травматичну основу. Стверджено, що розповіді про болісне минуле стають рамкою-матрицею для упорядкування життєвого досвіду, який переосмислює особа, розповідаючи про своє життя. Виокремлено передумови, причини та механізм конструювання фантомних сюжетів у наративах депортованих. Реконструйовано образ культурної травми крізь призму травматичного досвіду та історичного гранднартиву.

Ключові слова: культурна травма, переселення, міжнаціональний конфлікт, віктимізація, Україна, Польща.

Yulia Pavliv

**«WE WERE BEATEN, SLAUGHTERED”, «THOSE WERE THE
TIME”: ON COLLECTIVE TRAUMA AND NARRATIVES OF
SUFFERING ON THE UKRAINIAN PERSONS DEPORTED FROM
POLAND IN 1944–1951**

The complicated process of creating narratives of the Ukrainian Persons Deported from Poland first of all basis is analyzed. It is affirmed that story about painful past are framed life experience, a which persons are rethinking when tell about his life. Preconditions, causes and mechanism of create phantom plot of narratives are emphasized. Images of cultural trauma in the light of traumatic experience and historical metanarrative are reconstructed.

Key words: cultural trauma, deportations, interethnic conflict, victimization, Poland, Ukraine.

XX століття часто окреслюють як століття війн та депортацій. Деструктивний вплив цих подій, відгомін «голосу війни» відчутний досі, особливо напередодні чергових річниць. З кожним роком стає все менше свідків тих лихоліть, однак біль втрати, який циркулює у ЗМІ напередодні

* **Юлія Павлів** — аспірантка Центру дослідження українсько-польських відносин Інститут українознавства імені І. Крип'якевича Національної академії наук України (м. Львів, Україна), julialviv1011@gmail.com

трагічних роковин навпаки зростає. Це пов'язано не лише із низкою комемартивних ритуалів, а й політикою пам'яті, маніпуляцією історією політиками.

Концепт страждання та героїзму, і з суттєвою перевагою першого, міцно вкорінений в колективній пам'яті українців. Цьому сприяють як і науково-популярні публікації, так і підручники з історії України. У контексті віктимізації історичного минулого країни варто крізь призму нових дослідницьких концептів, таких як травма, колективна травма, спробувати реконструювати, зрозуміти механізм творення такого образу.

Широке застосування поняття травми в зарубіжних соціо-гуманітарних дисциплінах (історії, соціології, культурній антропології) було б неможливе без ґрунтовних досліджень у сфері психіатрії, неврології. Вивчення психологічної травми бере свій початок ще в середині XIX ст.: одним із перших хто зацікавився цим питанням був французький психіатр та невролог Жан-Мартен Шарко. Він як і його учень Зигмунд Фройд та його колега Йозеф Броер вивчали так зване явище істерії (цим терміном окреслювали комплекс психосоматичних розладів людини). У середині 1890-х років незалежно один від одного у Франції Фройд, а у Відні Броер дійшли до висновків, що «істерія — стан, викликаний психологічною травмою. Нестерпні емоційні реакції на травматичні події призводять до зміненого стану свідомості, що своєю чергою, формує істеричні симптоми»¹. Подальші дослідження цих учених довели, «що соматичні симптоми істерії є замаскованими виявами інтенсивних травматичних подій, які були витіснені з пам'яті».

Дослідження травматичного досвіду активізувалися під час і опісля Першої світової війни, у зв'язку із великою кількістю розладів, які за симптоматикою нагадували жіночу істерію XIX ст.. Початкові уявлення про фізичну природу таких порушень, як слабкість, боягузтво, низький моральний дух солдатів, які страждали від таких проблем трансформувалися завдяки діяльності американського професора нейрофізіології, психології та антропології Вільяма Ріверза та інших у переконання, що бойовий невроз — це серйозний психічний розлад, який може виникнути у людей із сильним бойовим духом, і навіть у тих, хто не постраждав фізично. Він наполягав на гуманному ставленні до пацієнтів, пропонував розмовляти про всі жахіття війни.

Під час Другої світової війни вчені довели: лікування-розмовою не є панацеєю у лікуванні бойового неврозу, так само як і транс і гіпноз, які хоч і дають можливість отримати доступ до травматичних спогадів.

¹ Герман Дж. Психологічна травма та шлях до видужання: наслідки насильства — від знущань у сім'ї до політичного терору / Дж. Герман; перекл. О. Лизак, О. Наконечна, О. Шлапак. — Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. — С. 21–25.

Систематичне і послідовне вивчення цієї проблеми розпочалось у 1970-х роках у розпал війни у В'єтнамі. Ініціативні групи ветеранів організували закриті, так звані реп-групи, у яких відбувалося обговорення травматичного досвіду, сюди також запрошували психіатрів, одним із перших хто взяв участь у такій ініціативі ветеранів були Роберт Джей Ліфтон та Хаїм Шатан². Ці зустрічі «мали подвійну мету: підтримка окремих ветеранів, які зазнали психологічної травми, а також підвищення поінформованості суспільства...»³. Тиск з боку таких ветеранських осередків призвів до появи програми психологічного лікування, центрів надання допомоги в рамках діяльності Адміністрації у справах ветеранів, яка також ініціювала дослідження війни на подальше життя ветеранів⁴.

Паралельно із цим у 1970-х розвивався жіночий рух, активні діячі якого виступили ініціаторами створення груп, схожих до реп-груп ветеранів, у яких жінки мали можливість розповісти про свій травматичний досвід⁵. Завдяки тиску феміністичного руху 1975 р. в Національному інституті психічного здоров'я утворено Центр із дослідження згвалтування⁶. У 1980 р. було визнано синдром психологічної травми, а «Американська психіатрична асоціація включила до свого списку офіційного посібника з психічних розладів нову категорію під назвою «посттравматичний стресовий розлад»⁷.

Популяризація усної історії, масштабні дослідження Голокосту та розвиток філософії деконструкції в 1970–1980-х рр. вплинули на появу нового концепту — культурної травми⁸. Приблизно з середини 1990-х років цю концепцію активно розробляють у США та Західній Європі, використовуючи здобутки психіатрії для дослідження наративів, масмедійних образів та різних інтерпретацій травматичного досвіду⁹. Серед усього масиву авторів ми акцентуємо увагу на студіях американців Джефрі Александр, Кесі Карут, дослідження яких дають можливість зрозуміти механізми поширення, усвідомлення травми в колективі, як жаж-

² Герман Дж. Психологічна травма... — С. 44–50.

³ Герман Дж. Психологічна травма... — С. 50–51.

⁴ Там само. — С. 50–51.

⁵ Там само. — С. 53–54.

⁶ Там само. — С. 55.

⁷ Герман Дж. Психологічна травма... — С. 52.

⁸ Травма: пункты. Сборник статей / Сост. С. Ушакин, Е. Трубина. — Москва: Новое литературное обозрение, 2009. — С. 20–22.

⁹ Див. дет. International handbook of Multigenerational Legacies of Trauma / Edited by Y. Danieli. — New York, London: Plenum Press, 1998. — 710 p.; Kaplan E. A. Trauma culture: the politics of terror and loss in media and literature / E. A. Kaplan. — New Brunswick, New Jersey, London: Rutgers University Press, 2005. — 192 p.

біль, які несуть травматичні події впливають на вербалізацію цього досвіду.

Джефрі Александру належать публікації про конструювання травми як культурного концепту, який за наявності ініціативної групи (політики, науковці) та сприятливих соціальних настроїв (кризові, перехідні періоди під час яких активізується почуття зневіри, страху, або ж невизначеності) використовується для легітимізації певного режиму, утвердження певних політичних сил¹⁰.

Історик та культуролог Кесі Карут апелює до неможливості висловлення травми як такої, використовуючи результати томографічних досліджень пацієнтів, які переживали жахливі сновидіння пов'язані із травматичним досвідом, На підставі цього К. Карут стверджує, що «це є відображенням безумовного жаху, і схильності пацієнтів переживати емоції здебільшого як фізичний стан, а не як вербально закодований досвід»¹¹. Отже травма не належить а ні індивіду, а ні не може бути прив'язана до певного часу, однак вона передається наступним поколінням у не до кінця усвідомленій формі¹².

В українській історіографії теоретичні підходи до вивчення травматичного досвіду під час дослідження історії, зокрема усної, у порівнянні з іншими підходами застосовують рідше. Однак за останні роки можна помітити позитивну тенденцію зростання кількості досліджень з цієї тематики. Цьому сприяла діяльність Асоціації усної історії України та Української асоціації дослідників жіночої історії, за редакцією яких вийшов збірник статей про жіночий досвід Другої світової війни на теренах Центрально-Східної Європи¹³. Вивченням травматичного досвіду займаються окремі науковці, насамперед Г. Грінченко¹⁴, О. Кісь¹⁵, О. Собо-

¹⁰ *Alexander J.C.* Cultural trauma: a social theory // *Trauma: A Social Theory* / J.C. Alexander. — Cambridge, Maiden: Polity Press, 2012. — P. 13–25.

¹¹ *Карут Т.* Травма, время и история / Т. Карут // *Травма: пункты.* Сборник статей / Сост. С. Ушакин, Е. Трубина. — Москва: Новое литературное обозрение, 2009. — С. 569.

¹² *Карут Т.* Травма, время и история... — С. 570–578.

¹³ Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: Гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства / за нук. ред. Г. Грінченко, К. Кобченко, О. Кісь. — Київ: ТОВ «Арт-книга», 2015. — 336 с.

¹⁴ «Прошу вас мене не забувати»: усні історії українських остарбайтерів / Гол. ред. Г. Грінченко, упор. І. Ястреб, Т. Пастушенко. — Харків: Право, 2009. — 207 с.

¹⁵ *Кісь О.* Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор / О. Кісь // *У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерело.* Збірник наукових статей / За ред. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. — Харків: Торгсінг плюс, 2010. — С. 171–191.

лева¹⁶, І. Огієнко¹⁷, М. Гавришко¹⁸. Варто зауважити, що ця проблематика дещо краще розроблена в польській гуманітаристиці, насамперед завдяки соціологу П. Штомпці¹⁹, який активно впроваджував поняття культурної травми, а також дослідникам М. Зарембі²⁰, А. Вилегалі²¹, та ін.

У переселенців з Холмщини та Надсяння початком «спільних траекторій» (термін запропонований Ф. Шутце²² для аналізу біографічних інтерв'ю) — узагальнені сюжетні лінії розповідей про важкі моменти, переосмислюючи які особа знімає з себе відповідальність через їх складність²³, а відтак вихідною точкою, яка впливає на представлення подій, можна вважати загострення польсько-українського міжнаціонального

¹⁶ *Соболева О.* Формування образу етнічної батьківщини кримських татар в умовах репатріації та облаштування в АР Крим / О. Соболева // Матеріали до української етнології: щорічник. Збірник наукових праць / Гол. ред. Г. Скрипник, НАНУ, ІМФЕ ім. Т. Рильського. — Київ, 2011. — Вип. 10(13). — С. 44–51.

¹⁷ *Огієнко В.* Історична травма Голодомору: проблема, гіпотеза та методологія дослідження / В. Огієнко // Національна та історична пам'ять: Збірник наукових статей. — Київ, 2013. — Вип. 6. — С. 146–156; *Огієнко В.* Культурна травма у сучасній зарубіжній історіографії: концепт та метод / В. Огієнко // Національна та історична пам'ять: Збірник наукових статей. — Київ, 2011. — Вип. 1. — С. 148–160.

¹⁸ *Гавришко М.* «Вони думали, що дівчата прийшли на війну, щоб їх розважати»: сексуальне насильство і армія / М. Гавришко. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uamoderna.com/blog/marta-havryshko/sexual-violence-women-ato-ura>; *Гавришко М.* Чоловіки, жінки й насильство в ОУН та УПА в 1940-1950-х рр. / М. Гавришко // Український історичний журнал / Інститут історії України НАН України. — Київ, 2016. — Вип. 4. (№ 529). — С. 89–107.

¹⁹ *Sztompka P.* Trauma wielkiej zmiany: społeczne koszty transformacji / P. Sztompka. — Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 2000. — 117 s.

²⁰ *Zaremba M.* Wielka trwoga: Polska 1944–1947: ludowa reakcja na kryzys / M. Zaremba; Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk. — Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2012. — 700 s.

²¹ *Wylegała A.* Child migrants and deportees from Poland and Ukraine after The Second World War: experience and memory / A. Wylegała // European Review of History — Revue europeenne d'histoire. — London: Routledge Taylor & Francis, 2015. — Vol. 22. — No. 2. — P. 292–309; *Wylegała A.* Krajobraz po wojnie: anatomia rozpadu świata społecznego na przykładzie Polski w okresie II wojny światowej / A. Wylegała // Studia socjologiczne. Kwartalnik / pod red. J. Wasilewski; Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie. — Warszawa: Komitet Socjologii PAN, Wydział Filozofii i Socjologii UW, 2016. — Nr. 3(222). — S. 133–166.

²² *Kubica G.* Pamięć społeczna i dziedzictwo kulturowe — II wojna światowa w śląskich narracjach biograficznych / G. Kubica // Dziedzictwo kulturowe jako klucz do tożsamości pogranicza polsko-czeskiego / pod red. H. Rusek, A. Pieńczak, J. Szczyrbowskiego; Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie — Vol. 1. — Cieszyn, Katowice, Brno, 2010. — S. 206.

²³ *Грінченко Г.* Усні «історії життя» і текстуальні форми репрезентації біографічних структур: Ф. Шутце / Г. Грінченко // Усна історія примусу до праці: метод, контексти, тексти. — Харків: «НТМТ», 2012. — С. 59–62.

конфлікту, який посилив тривоги місцевого населення, яке поклало надії на те, що з приходом Української Повстанської Армії життя налагодиться; а у лемків — із передислокацією військ, ліквідації фронту.

Болісні розповіді як досвід травми-втрати стають матрицею, або ж рамкою, яка впорядковує, створює логічний зв'язок між різними фактами біографії. Депортація, у порівнянні з попередніми обставинами життя під час Другої світової війни, є менш деструктивним процесом, тому він представлений стандартизованими й уніфікованими фразами на кшталт: «З липня село оточили польські військові, і дали термін на вечір слідуєчого дня, щоб ні одного українця не було в селі. Всього, що могли на віз покласти, остальне — пораздавали...»²⁴.

Центральне місце у спогадах українців Холмщини та Надсяння займають сюжети, які пов'язані з нападами польських військових, грабунками, убивством односельців або членів родини (у тих, хто був переселений з гміни Устрики Долішні у 1951 р. ключове місце у споминах відіграє депортація); у спогадах лемків — такі ж негативні наслідки нападів або розправи, ініційовані німецькими і радянськими військовими, рідше поляками. Цей болісний емоційно-психологічний досвід, примусове переселення вплинуло на те, що депортовані здебільшого однобічно висвітлюють ці події, розповідаючи про проблеми виживання тільки своєї соціальної групи.

Переселенці, розповідаючи про міжнаціональний конфлікт, переповідають про це емоційно або ж, навпаки, вдаючись до узагальнень, часто використовують повторювальні звороти, як-от: «то таке страшне було, українців били, різали», «такий був час страшний». Такі звороти можуть свідчити про глибоку психологічну травму, про яку особа не бажає пригадувати, тому обмежує оповідь стандартизованими фразами. Діалектичне протиріччя травматичного досвіду зумовлює «конфлікт між бажанням викинути зі свідомості жахливу подію та прагненням розповісти про неї вголос»²⁵. Та «робить їх розповіді неправдоподібними і призводить до подвійних норм правди і таємниці/одночасної вимоги говорити правду і тримати все в таємниці/подвійного імперативу правди і таємниці»²⁶.

Більшість осіб, які давали інтерв'ю, а також значна частина тих, хто залишив спогади, були дітьми, або ж підлітками під час війни та переселення, а це впливає не лише на інформативність, а й загалом на те який образ минулого буде сконструйовано. Як слушно зауважує польська соціолог, яка досліджує колективну пам'ять депортованих українців та

²⁴ Інтерв'ю з Піскорським Володимиром, 1940 р. н., записане у м. Львові 13 березня 2012 р. Зберігається в архіві Павлів Ю.

²⁵ Герман Дж. Психологічна травма... — С. 9.

²⁶ Там само. — С. 9.

поляків Анна Вилегала, дитячі спогади про такі події — це багатоголосся різних людей: дитини, яка з емоціями розповідає про своє важке минуле, дорослого, який рефлексує про свій досвід з сучасної перспективи²⁷. Також діти вразливіші ніж дорослі, тому їх спогади про війну та переселення сповнені сильними почуттями страху, тривоги, непевності. Руйнується базове відчуття безпеки, яке забезпечують батьки. Це почуття захищеності, безпеки відіграє важливу роль у розвитку особистості дитини, тому будь-які зсуви та зміни, які принесла війна, такі от як сплеск та зустріч з насильством у дитячому віці серйозно вражають дитину, залишаючи слід на все життя²⁸.

Частина з них, будши свідками подій ще в дитячому віці, будують свої розповіді з позиції дорослого. Вони конструюють фантомні сюжети, пов'язані, наприклад, із злочинами «польських бандитів», яким приписують надмірну жорстокість. Ілюстративними прикладами є спогади двох респонденток з Лемківщини, які постраждали від «польських бандитів». Одна з них, 1936 р. н., безапеляційно стверджувала, що на її дім у 1944–1945 рр. напали бандити в масках, які, на її переконання, були поляками, бо розмовляли польською²⁹. Інша респондентка, 1906 р. н., назвала своїх кривдників спершу «бандерами». Потім вона зауважила, що хоча вони й говорили польською, проте з впевненістю не скаже хто це був: «а хто знає, як они гадали по-польськи [показує як на неї наставляли зброю. — *Авт.*], і не дали на них поглядати, треба було десь на тин поглядати³⁰». У першому випадку — жінка була ще дитиною і, можливо, не була присутня при нападі, тому виразно не запам'ятала цей момент, однак на неї впливали розповіді мами, яка, як впливало з подальшої розповіді, мала чималі труднощі з психологічною адаптацією, тому з виразним негативом ставилася до будь-чого, пов'язаного з поляками, Польщею. У другому випадку особа була свідком подій у зрілому віці, проте мала чималі сумніви стосовно нападників. Вона спершу іменує нападників «бандери» На таке окреслення впливає не лише поважний вік жінки, а й обставини, в яких вона опинилася після депортації. Респондентка була депортована в Тернопільську область, де після закінчення війни ще діяло

²⁷ Wylegala A. Child migrants and deportees... — P. 296.

²⁸ Wylegala A. Child migrants and deportees... — P. 296–297.

²⁹ Інтерв'ю з Одрехівською Марією, 1936 р. н., записане в м. Львові 12 жовтня 2014 р. Зберігається в архіві Павлів Ю.

³⁰ Інтерв'ю з Швагла (Телішак) Пелагією, 1906 р. н., записане в с. Доброводи Монастирського району Тернопільської області 1 жовтня 2009 р. Зберігається в архіві Максимовича В. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=MJmmBxUUqbo>

націоналістичне підпілля³¹, яке трактувало переселенців як зрадників, як загрозу. Певну роль тут відіграло й те, що В. Максимович, який записував інтерв'ю, хоча проживає у США, але походив з Польщі.

Респонденти називають кривди, яких зазнала їх громада без особливих емоцій, такі оповіді вказують на пасивне пригадування. Вони підсвідомо вдаються до таких розповідей, щоб узгодити особисті болісні спогади з колективною пам'яттю про ці події. Оскільки час стирає деталі, порушував достовірність, залишаючи лише емоційний каркас.

Можемо також припустити, що конструювання таких фантомних сюжетів пов'язане з «інформаційним вакуумом», який не гласно існував як і суспільстві, так і у сім'ях переселенців. Діти, які були свідками травматичних подій під час війни, а після й депортації мали доволі розмиті уявлення про ці події, які здебільшого нагадувало пам'ять-спалах, однак могли відчувати тривогу, страх, до кінця не усвідомлюючи його природу: «... я бачив страшні сновидіння. А коли був малим то часто зривався і кудись біг, від чогось втікав, поки хтось не заспокоював або не накладав на мене хресне знамення...»³². Про міжнаціональний конфлікт, переселення не було прийнято згадувати, проговорювати цю травму при дітях, яких оберігали від цієї інформації. Адже діти менше розуміють, або ж взагалі до кінця не розуміють, що відбувається у їхньому житті, чи загалом громаді/країні. Окрім того чим меншою була дитина, тим менше вона відчувала тугу за тими місцями, де народилася, адже для більшості дітей та підлітків депортованих переїзд у жахливих умовах, перші важкі роки на новому місці були першими свідомими спогадами³³. Ненароком почута інформація, обривки спогадів, якими ділилися дорослі (батьки, родичі, знайомі) ставали тими джерелами інформації для переосмислення, або ж роздумів про те, що вони лише відчували, або ж лише частково пам'ятали. Згодом частина дітей, яка виросла, сформувавши уявлення про ці події на основі «напівпідслуханої» правди, цікавилась надалі цими питаннями, однак не всі батьки бажали розповідати про війну та переселення, або ж були надто поважного віку, щоб дати чіткі відповіді на складні питання. Однак, як з'ясувалось під час інтерв'ю, дуже часто «діти війни» навчаючись, працюючи, загалом будуючи своє життя не надто переймалися своїм родинним минулим; усвідомлення якого приходило

³¹ Інтерв'ю зі Шпак (Яценік) Наталією Михайлівною, 1934 р. н., записане у с. Остап'є Підволочиського р-ну Тернопільської обл. 27 вересня 2014 р. Зберігається в архіві Павлів Ю.

³² Спогад Падовського М., 1934 р. н. // Депортації. Західні землі України кінця 30-х початку 50-х рр.: Документи, матеріали, спогади: У 3 т. / Упоряд. Ю. Сливка, М. Литвин, О. Луцький; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. — Львів, 2002. — Т. 3. — С. 85–86.

³³ *Wylegala A.* Child migrants and deportees... — P. 296–298.

уже в поважному, літньому віці, коли все менше залишалося живих свідків.

Емоційний каркас, який обрамлює травматичний спогад, або ж так званий «незгладимий слід» можна розцінювати як один із симптомів посттравматичного стресового розладу — інтрузію. «Травматичними спогадами бракує вербального наративу та контексту; натомість вони закодовані у формі яскравих відчуттів та образів...»³⁴. Емоційні образи закодовуються у пам'яті людини, а відтак можуть спонтанно виринати у свідомості, або ж через незначні нагадування у вигляді повторного переживання травми, безсонні, нічних жахіттях³⁵. Про схожі переживання розповідали деякі із переселенців під час інтерв'ю. Одна із респонденток розповідала, що під час війни за невиконання сільськогосподарського контингенту гітлерівці мали спалити людей у stodолі, і її найгіршим спогадом був плач та молитва жінок, які очікували смерті. Хоча село було врятовано, однак уже після переселення жінка не могла слухати людського плачу, під впливом якого у пам'яті виринала жахлива картина з її минулого, коли життя опинилося під загрозою³⁶.

Завдяки впливу різних меморалізаційних практик, які здебільшого творить спільнота переселенців, ця емоційна складова стає частиною колективного уявлення про події, які тяжіють до стереотипізації. А відтак відбувається творення конструкту колективної травми переселенців з Польщі. У зв'язку з цим слушним є твердження американського дослідника Джефрі Александра, який розмежовує травматичні події як такі, і їх подальші інтерпретації. На його думку, події не можуть самі по собі служити основою для творення концепту колективної травми, адже вона виникає внаслідок подальшої інтерпретації та актуалізації певними колами (професійними групами: елітами, чи маргіналізованими особами), які стають творцями, а згодом рупорами/проторами ідеї про травматичний вплив певних подій. Так звані професійні групи ретранслюють широкому загалу інформацію не про важкий досвід, а їх розуміння, вигідну їм інтерпретацію, вносячи, класифікуючи травматичні події минулого у новому світлі. Цей процес «уявлення» травми, згідно з Джефрі Александром, схожий до Дюркгеймівського концепту «релігійної уяви», в якій уява притаманна процесам репрезентації, адже вона охоплює першочерговий життєвий досвід, що втілюється у певній формі через асоціацію, конденсацію та естетичне творення. Промовистим прикладом такого соціального конструювання травми, пошуками винного є об'єднання німців

³⁴ Герман Дж. Психологічна травма... — С. 65–69.

³⁵ Там само. — С. 68.

³⁶ Інтерв'ю з Р. Лідією Юхимівною, 1936 р. н., записане у м. Львові 17 липня 2013 р. — Зберігається в архіві Павлів Ю.

після Першої світової війни, підтримка Адольфа Гітлера, який зробив відповідальними євреїв за поразку у цій війні³⁷.

У випадку переселенців з Польщі стереотипізовані і вкрай емоційно забарвлені судження та спогади з'явилися у суспільно-культурних товариствах депортованих, які творили власний канон пригадування. При цьому значний акцент робився на польсько-українському етнополітичному конфлікті в роки Другої світової, на втраті українців, героїзацію вояків Українська Галицької Армії та УПА, вихідців із Закерзоння або ж доведення власної самотності. Канон пригадування, який підтримується у виданнях переселенських товариств, можна розцінювати як один із виявів міфологізації/героїзації історичної пам'яті, які є необхідними складовими не лише для існування нації (її легітимізації через історичну тяглість, героїв, територію, мову), а й для суспільних середовищ.

Отже, наративи, які конструюють переселенці з Польщі, є відображенням їх травматичного досвіду, а також сконструйованої культурної травми. У випадку коли депортовані особи пишуть спогади, краєзнавчі нариси, творячи такий дискурс, який негласно прийнятий у цій спільноті пригадування, то вони є авторами, або ж промоторами культурної травми. Однак варто розуміти, що їх творення — багаторівневий процес, на який впливають як і вік та психологічно-емоційні особливості, так і соціальний статус, оточення особи, так й історична культура регіону (польський соціолог Анджей Шпоцінський вживає термін історична культура для категоризації історичного минулого, образ якого творять як і науковці, так і пересічні громадяни з їх колективною пам'яттю та поточними уявленнями про минуле)³⁸.

Конструювання таких наративів переселенцями, де переважають два взаємовиключні образи — страждання та героїчної боротьби, є відображенням ширшого канону національної пам'яті в Україні, де серед спектру всіх подій акцентується увага лише на поразках, зрадах, знедоленому становищі, або ж навпаки на перемозі, звязі³⁹. З 90-х років на хвилі національного відродження починається активне дослідження національної історії, особливо її замовчуваних сторінок, відбувається так звана ідеологічна та внутрішня деколонізація пам'яті (нові еліти починають активно звертатись до раніше замовчуваної, або ж викривленої колек-

³⁷ *Alexander J.C.* Cultural trauma... — P. 13–16.

³⁸ *Szpociński A.* Miejsca pamięci (lieux de mémoire). (Sites of Memory) / A. Szpociński // *Teksty Drugie. Teoria literatury, krytyka, interpretacja / Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk.* — Warszawa, 2008. — Issue 4. — S. 11–20.

³⁹ *Симоненко І.* Подолання віктимності історичної пам'яті українського суспільства / І. Симоненко // *Стратегічні пріоритети / Національний інститут стратегічних досліджень.* — Київ, 2010. — № 4(17). — С. 37–40.

тивної пам'яті; а у другому випадку офіційним дискурсам минулого протистоять «голоси» груп, досвід яких раніше не був включений до історичного гранднративу)⁴⁰. Акцент у дослідженнях минулого зміщується на трагічні сторінки історії, зокрема сталінські репресії, Другу світову війну, ОУН і УПА, чи загалом на критику компартійного режиму. Дискредитація попередньої системи, складний процес переорієнтування особистісних цінностей, професійної методології до нових умов, особливо дослідників-гуманітаріїв, спричинили перманентні кризові явища в історичній науці. У соціогуманітарній сфері, відповідаючи на суспільний запит, з'явилася велика кількість публіцистів, які продукували низько-вартісний продукт, який переповняли не лише сенсації, але й неперевірені, викривлені факти з минулого⁴¹. На жаль, і сьогодні у гуманітаристиці, здебільшого у науково-популярних виданнях є чимало недостовірних фактів. Проте реалії сьогодення, зокрема так званий інформаційний бум, змушує мас-медіа задля підвищення рейтингу більш інтенсивно створювати заголовки статей, чи сюжетів, які містять елемент сенсації, новинки.

Доволі промовистим є запис інтерв'ю із так званим «професійним свідком» — відомою діячкою, лемківського походження пані Емілією. Розповідаючи про переселення сім'ї із села Сянічок Сяніцького повіту, жінка згадала про злочини, вчинені польськими військовими у Завадці Морахівській Сяніцького повіту (про які скоріше за все дізналася із оповідей інших депортованих, або ж літератури): «Село Завадка Мурахівська — там винищили всіх людей, всіх вистріляли, хати всі підпалили і всіх трупів покидали до вогню»⁴². Однак, її слова про «польські звірства» були використані як заголовок статті «Поляки палили села, а трупи кидали до вогню»⁴³, яку згодом передрукувало кілька інших інформаційних інтернет ресурсів⁴⁴, водночас репрезентуючи ці слова так неначе ті події були

⁴⁰ *Середа В.* Місто як lieu de mémoire: спільна чи поділена пам'ять? Приклад Львова / В. Середа // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. — Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2008. — Випуск 2. — С. 74–75.

⁴¹ *Лисенко О.* Дослідження історії Другої світової війни у сучасній Україні: основні тенденції та перспективи / О. Лисенко // Український історичний журнал / Інститут історії України НАН України. — Київ, 2011. — № 4. — С. 167.

⁴² Поляки палили села, а трупи кидали до вогню. Історія лемкині, яку депортували у 1944-му в УРСР — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?polyaki_palili_sela_a_trupi_kidali_do_vognyu&objectId=1407991&utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed%3A+zaxid%2FAllNews+%28Zadix.Net+-+%D0%92%D1%81%D1%96+%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%29

⁴³ Там само.

⁴⁴ Поляки палили села, а трупи кидали до вогню. Історія лемкині, яку депортували у 1944-му в УРСР — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://intermarium.com.ua/polyaky-palyly-sela-a-trupy-kydaly-do-vognyu-video/>

частиною її життєвого досвіду. Відтак частина мас-медійного простору доволі штучно продукує такі візії минулого, які накладаються на образи зовнішніх ворогів, що ще від часів Радянського Союзу утверджувалися в підручниках з історії (та існують досі), наприклад Польщі, яка «поневолювала», чи «нищила» українців⁴⁵; або ж на сучасну політичну ситуацію, створюючи частково базис для культурної травми у якій свідки, чи то представники спільноти пригадування виступають лише суб'єктами/об'єктами, а не її творцями/авторами/промоторами.

REFERENCES

1. Alexander J. C. (2012). *Cultural trauma: a social theory* In J. C. Alexander (Ed.). *Trauma: A Social Theory*. (pp. 6–31). Cambridge, Maiden: Polity Press [In English].
2. Danieli Y. (Ed.). (1998). *International handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*. New York, London: Plenum Press [In English].
3. Havryshko M. (2016). *Choloviky, zhinky j nasyt'stvo v OUN ta UPA v 1940 1950-kh rr.* In *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal* [Ukrainian Historical Journal]. (Vol. 4 (№ 529), pp. 89–107). Kyiv: Institute of the History of Ukraine, I.F. Kuras Institute of Political and Ethno-National Research [in Ukrainian].
4. Havryshko M. «*Vony dumaly, scho divchata pryjshly na vijnu, schob ikh rozvazhaty*»: *seksual'ne nasyt'stvo i armii*. Access mode: <http://uamoderna.com/blogy/marta-havryshko/sexual-violence-women-ato-upa>, accessed 13 January 2017 [in Ukrainian].
5. Herman Dzh. (2015). *Psykhologichna travma ta shliakh do vyduzhannia: naslidky nasyt'stva — vid znuschan' u sim'i do politychnoho teroru* [Trauma and Recovery: The Aftermath of Violence — From Domestic Abuse to Political Terror]. (O. Lyzak, O. Nakonechna, O. Shlapak Trans.). L'viv: Vydavnytstvo Staroho Leva [in Ukrainian].
6. Hrinchenko H. (2012). *Usni «istorii zhyttia» i tekstual'ni formy reprezentatsii biohrafichnykh struktur: F. Shuttse*. In *Usna istoriia prymusu do pratsi: metod, konteksty, teksty*. (pp. 55–65). Kharkiv: «NTMT» [in Ukrainian].
7. Hrinchenko H. (Ed.) (2009). «*Proshu vas mene ne zabuvaty*»: *usni istorii ukrains'kykh ostarbajteriv*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
8. Hrinchenko H., Kobchenko K., Kis' O. (Eds.) (2015). *Zhinky Tsentral'noi ta Skhidnoi Yevropy u Druhij svitovij vijni: Henderna spetsyfika dosvidu v chasy ekstremal'noho nasyt'stva*. Kyiv: TOV «Art-knyha» [in Ukrainian].
9. Kaplan E. A. (2005). *Trauma culture: the politics of terror and loss in media and literature*. New Brunswick, New Jersey, London: Rutgers University Press [In English].

⁴⁵ *Портнов А.* Українські образи Першої Речі Посполитої. Деякі Спостереження / Його ж. Історії для домашнього вжитку: Есеї про польсько-російсько-український трикутник пам'яті. — Київ: Критика, 2013. — С. 99–100.

10. Karut T. (2009). *Travma, vremena y ystoryia* In S. Ushakyn, E. Trubyna (Comps.) *Travma: punkty. Sbornyk statej.* (pp. 561–581). Moskva: Novoe lyteraturnoe obozrenye [in Russian].

11. Kis' O. (2010). *Kolektyvna pam'iat' ta istorychna travma: teoretychni refleksii na tli zhinochykh spohadyv pro Holodomor.* In H. Hrinchenko, N. Khanenko-Frizen (Eds.). *U poshukakh vlasnoho holosu: Usna istoriia iak teoriia, metod ta dzhereło.* Zbirnyk naukovykh statej. Kharkiv: Torhsin plius [in Ukrainian].

12. Kubica G. (2010). *Pamięć społeczna i dziedzictwo kulturowe — II wojna światowa w śląskich narracjach biograficznych.* In Rusek H, Pieńczak A., Szczyrbowski J. (Eds.) *Dziedzictwo kulturowe jako klucz do tożsamości pogranicza polsko-czeskiego.* (Vol. 1, pp. 196–213). Cieszyn, Katowice, Brno, Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie [In Polish].

13. Lidiia R. (personal communication, July 17, 2013) [in Ukrainian].

14. Lysenko O. (2011). *Doslidzhennia istorii Druhoi svitovoi vijny u suchasnij Ukraini: osnovni tendentsii ta perespektyvy* Ukrain's'kyj istorychnyj zhurnal [Ukrainian Historical Journal]. (Vol. 4, pp. 165–194). Kyiv: Institute of the History of Ukraine [in Ukrainian].

15. Mariia Odrekhivs'ka (personal communication, October 12, 2014) [in Ukrainian].

16. Nataliia Shpak (Yatsenyk) (personal communication, September 27, 2014) [in Ukrainian].

17. Ohiienko V. (2011). *Kul'turna travma u suchasnij zarubizhnij istoriohrafii: kontsept ta metod.* In *Natsional'na ta istorychna pam'iat': Zbirnyk naukovykh statej* (Vol. 1, pp. 148–160). Kyiv [in Ukrainian].

18. Ohiienko V. (2013). *Istorychna travma Holodomoru: problema, hipoteza ta metodolohiia doslidzhennia.* In V. Soldatenko (Ed.) *Natsional'na ta istorychna pam'iat': Zbirnyk naukovykh statej.* (Vol. 6, pp. 146–156). Kyiv [in Ukrainian].

19. Pelahiia Shvahla (Telischak) (personal communication, October 1, 2009). Access mode: <https://www.youtube.com/watch?v=MJmmBxUUqbo>, accessed 13 January 2017 [in Ukrainian].

20. Portnov A. (Ed.) (2013). *Ukrains'ki obrazy Pershoi Rechi Pospolytoi. Deiaki Sposterezhenia* In *Istorii dlia domashn'oho vzhytku: Esei pro pol's'ko-rosijs'ko-ukrains'kyj trykutnyk pam'iaty.* (pp. 95–109). Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].

21. Sereda, V. (2008). *Misto iak lieu de mémoire: spil'na chy podilena pam'iat'?* *Pryklad L'vova.* [City as lieu de mémoire: common or segregated memory? Case of Lviv]. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Serii sotsiologichna,* (Vol. 2, pp. 73–99). [Visnyk of the Lviv University. Series Sociology]. Lviv: LNU im. I. Franka [in Ukrainian].

22. Sobolieva O. (2011). *Formuvannia obrazu etnichnoi bat'kivschyny kryms'kykh tatar v umovakh repatriatsii ta oblashtuvannia v AR Krym* In H. Skrypnyk (Ed.) *Materialy do ukrains'koi etnolohii: schorichnyk. Zbirnyk naukovykh prats'.* (Vol. 10(13), pp. 44–51). Kyiv: NANU, IMFE im. T. Ryl's'koho [in Ukrainian].

23. Spohad Padovs'koho M., 1934 r. n (2002). In Yu. Slyvka, M. Lytvyn, O. Luts'kyj (Eds.) *Deportatsii. Zakhidni zemli Ukrainy kintsia 30-kh pochatku 50-kh rr.: Dokumenty, materialy, spohady.* (Vol. 3, pp. 85–88). L'viv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].

24. Symonenko I. (2010). *Podolannia viktymnosti istorychnoi pam'iaty ukra-
ins'koho suspil'stva* In *Stratehichni priorytety*. (Vol. 4(17), pp. 37–43). Kyiv:
Natsional'nyj instytut stratehichnykh doslidzhen' [in Ukrainian].
25. Szpociński A. (2008). *Miejsca pamięci (lieux de mémoire)*. (Sites of Memory).
In *Teksty Drugie. Teoria literatury, krytyka, interpretacja*. (Issue 4, pp. 11–
20). Warszawa: Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk [In Polish].
26. Sztompka P. (2000). *Trauma wielkiej zmiany: społeczne koszty transformacji*.
Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk [in Polish].
27. Ushakyn S., Trubyna E. (Comps.) (2009). *Travma: punkty. Sbornyk statej*.
Moskva: Novoe lyteraturnoe obozrenye [in Russian].
28. Volodymyr Piskors'kyj (personal communication, March 12, 2012) [in
Ukrainian].
29. Wylegała A. (2015). *Child migrants and deportees from Poland and Ukraine
after The Second World War: experience and memory*. In *European Review of History —
Revue europe'enne d'histoire*. (Vol. 22, No. 2. pp. 292–309). London: Routledge
Taylor & Francis [In English].
30. Wylegała A. (2016). *Krajobraz po wojnie: anatomia rozpadu świata
społecznego na przykładzie Polski w okresie II wojny światowej*. In Wasilewski J.
(Ed). *Studia socjologiczne. Kwartalnik*. (Vol. 3(222), pp 133–166). Warszawa: Instytut
Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, Komitet Socjologii PAN,
Wydział Filozofii i Socjologii UW [In Polish].
31. Zaremba M. (2012) *Wielka trwoga: Polska 1944–1947: ludowa reakcja na
kryzys*. Kraków: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Społeczny
Instytut Wydawniczy Znak [In Polish].

Дата надходження до редакції: 16.04.2017.